

Az öreg Marx

Hogy Önök *igazából* hogyan állnak Marxszal, az a *Tőké*hez való viszonyukból derül csak ki. A fiatal Marxszal könnyű azonosulni: a közvélekedés szerint harcias, szenvedélyes, humanista, filozofikus, politikus és romantikus. Épp ebből kifolyólag – ahogy azt Alfred Schmidt már 1962-es, *A Természet fogalma Karl Marx tanításában* című disszertációjában kajánul megállapította – válhatott az evangélikus oktatási intézmények kedvenc szerzőjévé. De mit gondolnak Önök – igen, már a meghatározás is vitatható, és éppen ezért sokatmondó –, szóval mit gondolnak az öreg, a kései, az érett Marxról? És mit gondolnak *A tőkéről*? Az évfordulók logikáját követve: mielőtt jövőre mindenütt megünnepelnénk Marx 200. születésnapját – a legviccesebb ezen a téren talán a Kínai Népköztársaság Marx szülővárosának, Trier-

nek szánt ajándéka: egy 6 méternél is magasabb bronzszobor –, először ünnepeljük meg főműve megjelenésének 150. évfordulóját.

Marx életét az 1848-as forradalom előtt csak hőstörténetként lehet elmesélni: kispolgári származás asszimilált zsidó szülői házból; szakítás az apával; a rangján felüli, ám annál romantikusabb szerelem, mely Jenny von Westphalen-hez, „Trier legszebb lányához” fűzte; a lázadó berlini ifjúhegeliánusokkal való kapcsolata; első publicisztikai elköteleződése a kitzaitottak és jogfosztottak iránt a hamarosan be is tiltott *Rheinische Zeitung* újságírójaként és szerkesztőjeként; az életük végéig tartó férfibarátság kezdete Friedrich Engelsszel; a száműzetés állomásai, állandó üldöztetés közepette: Párizs, Brüsszel, London.

1850-ben aztán – bár még állampolgárság nélkül és koldusszegényen – Marx Londonban telepedik le. Élete középpontjában ettől fogva

Patrick Eiden-Offe, *Der alte Karl Marx*, *Merkur*, 2017. június, 66–75.

teljes mértékben a főművén, *A tőkén* végzett munka áll, melynek első kötete 1867-ben jelenik meg. Az élet a londoni száműzetésben elveszti minden emfatikus felhangját és egyetlen végtelen betegségtörténeté zsugorodik össze. Még az Első Internacionálé melletti időszakos elköteleződése is egyre tisztábban mutatja a pótcselekvés jeleit – pótcselekvés ugyanis az írás, *A tőke* további kötetének befejezése helyett. Ami az életrajz szempontjából itt még említésre méltó, az a mű írásának és kiadásának meglehetősen kusza története: egy nagy vállalkozás utolsó hangjai, feladat a filológusok számára.

A „Tőke” nevű elefánt

Valóban van ebben a háromkötetes könyvben valami. Aki elkötelezi magát a „*Tőke*-elefánt” (Alain Badiou) mellett, annak már nincs menekvés; a „diskurzustörténetileg érdekes” vagy „irodalmi szempontból jól összerakott” kijelentések itt nem működnek. Az ember vagy átadja magát a mondatok és a gondolatok dialektikus kibontakozásának, vagy legjobban teszi, ha azonnal becsukja a könyvet. Lássuk hát: „Azoknak a társadalmaknak a gazdagsága, melyekben tőkés termelési mód uralkodik, mint »óriási árügyüjtemény«, az egyes áru pedig mint e gazdagság elemi formája jelenik meg. Vizsgálá-

tunk tehát az áru elemzésével kezdődik.”¹

Gareth Stedman Jones – az évfordulók szempontjából még épp megfelelő időben – a múlt évben terjedelmes életrajzot adott ki, melynek egy dolog bizonyosan nem róható fel hibájául: hogy adós maradna *A tőke* ismertetésével.² A *Karl Marx. Greatness and Illusion* [Karl Marx: Nagyság és illúzió] címet viselő könyv teljes tizenegyedik fejezetét *A politikai gazdaságtan bírálatának születése és felosztása* teszi ki, a „*Capital, Social Democracy and the International*” [A tőke, a szociáldemokrácia és az Internacionálé] című, tizenkettedik, és egyben leghosszabb fejezet pedig javarészt *A tőke* munkásmozgalomra gyakorolt hatását vizsgálja. Eme nagy ívű megfontolások zárásaként Stedman Jones arra a nem minden kreativitást nélkülöző következtetésre jut, hogy a könyv, amely a Biblia és a *Harry Potter* mellett a mai napig a legnagyobb eladási példányszámot és a legtöbb fordítást tudhatja magáénak a világon, ez a mű teljes tévedés: hiba, egy életrajzi és elméleti kudarc manifesztációja, Marx végtelen öngólja.

Ki az a Stedman Jones?

Ki az, aki egy ilyesfajta ítéletet megengedhet magának? Stedman Jones (Stedman ebben az esetben nem kö-

zépső név, hanem egy walesi szokás szerint nem kötőjellel összekapcsolt kettős vezetéknev első fele) 1942-ben született, és jelenleg eszmetörténetet tanít Londonban a Queen Mary University-n.³ Oxfordi végzettsége és későbbi cambridge-i oktatói munkássága révén egyrészt maga a megtestesült brit történész-establishment, másrészt viszont elkötelezetten baloldali történettudós (a hozzá hasonló figurák jól mutatják, hogy Nagy-Britanniában a kettő sokáig nem állt ellentétben egymással).

1964–1981 között a *New Left Review* szerkesztőgárdájához tartozott; 1971-es, *Outcast London* című disszertációja lett a hab az Eric Hobsbawm vagy E. P. Thompson által *radical history* néven üzött nagy brit társadalomtörténet-írás tortáján. Stedman Jones ezzel egyidejűleg azonban már meg is haladja az említett paradigmát, amennyiben fejtegetéseibe bevonja a francia etnológia szisztematikusan megfontolásait is – így pl. Marcel Mauss ajándék-elméletét.⁴ A mű különös aktualitását az adja, hogy a „casual labour”, az alkalmi munka áll a középpontjában: az a jelenség, melyet ma a „részmunkaidő” eufemisztikus elnevezésével illetnek, ám már akkoriban is a rendszerszintű alulfoglalkoztatottság és rejtett pauperizmus kapcsolódott hozzá, és ma sincs ez másként.

A hetvenes években Stedman Jones a társadalomtörténet terü-

letén egyre bevettebbnek számító „történelem alulnézetből” [*history from below*] módszertani paradigmájával dolgozik, és másokkal együtt megalapítja a *History Workshop* mozgalmat: az akadémiai élettől távol állók és lelkes amatőrök kutatják a hétköznapi életet, vagy akár a nagybetűs Történelmet is az *átlagember* szemszögéből, mindehhez segítségül hívva a történelemelmélet módszereit, történeti forrásokról alkotott felfogását és a maga elbeszélési és ábrázolási szokásait.

Stedman Jones második műve, a *Languages of Class* egyrészt a workshopokban végzett munka folytatása, a régebbi társadalomtörténeti megközelítés módosulásai azonban már egy, az Althusser munkásságában és a francia elméletben való elmélyülésre vezethetőek vissza.⁵ Már önmagában a többes szám használata a címben – szemben például Asa Briggs 1960-as úttörő tanulmányának címével: *The Language of „Class” in Early 19th Century England* – forradalmának tekinthető a nyolcvanas évekbeli brit történettudományi szcena ismeretében.⁶

Stedman Jones történészi szerepkörében önmagát is folyamatosan historizálta, így pl. egy Peter Schöttler által készített hosszú, és meglehetősen tanulságos interjúbán, mely a *Languages of Class* kivonatos német

kiadásával együtt jelent meg, vagy éppen az *Outcast London* 2013-as újbóli kiadásának előszavában.

Azonban az önhistorizálás határát jelzi Stedman Jones meredeken felfelé ívelő karrierje a '80-as évek óta, és itt meg kell kísérelnünk minden rosszindulat nélkül fogalmazni: minél magasabb az akadémiai státusz, minél előkelőbbek az egyetemi címek, annál kevésbé áll a „társadalom” a figyelem középpontjában, viszont annál inkább előtérbe kerülnek az „eszmék”. A társadalomtörténet leváltása az eszmetörténetre a karrier fokjelzőjének tűnik. Ám hogy ez a változás alapvetően nem változtat Stedman Jones „baloldaliságán”, sem pedig azon képességén, hogy komplex társadalmi átalakulásokat „alulnézetből” írjon le, dióhéjban gyönyörűen megmutatkozik a 2013-as előszóban. Viszont Marx-életrajzában meglátásait – ahogy a *Kommunista kiáltványhoz* 2002-ben írt hosszú bevezetőjének következtetéseit is – elhomályosítja az eszmetörténeti szemüveg.⁷

Értékelmélet? Értékkritika!

Ám Stedman Jones mindközben nem kerülgeti óvatosan *A tőkét*. Fűrója a vastag deszka legellenállóbb pontján is áthatol: a hírhedt első fejezeten. Itt Marx valami olyat fejt ki, aminek már a megjelölésével világos-

sá tesszük a szóban forgó tárgyhoz való viszonyunkat: az itt végbevitt *értékforma-elemzéssel* – így a legsemlegesebb meghatározás – Marx vajon *értékelméletet* állít fel avagy *értékkritikát*? Stedman Jones a pozitivista olvasat mellett dönt, tehát az első fejezetet pozitív értékelméletként értelmezi.

Eszerint *A politikai gazdaságtan bírálatának* egésze adaptáció, hovatovább a polgári közgazdaságtan egyik nagy alakja, David Ricardo munkaérték-elméletének ellopása. Marx már a forradalom előtti egyik írásában, *A filozófia nyomorúsága* címűben, Ricardo bár cinikusan hangzó, ám hideg, éles és a tárgyhoz méltó elméletét veti be a humanista-altaruista Proudhonnal szemben. Ricardo rámutatott – így Marx –, hogy a kapitalizmusban csak egyetlen érték létezhet és követelhet magának létjogosultságot, mégpedig a gazdasági érték. Ez viszont csakis az emberi munkán keresztül tud testet öltetni: egy dolog (egy „áru”) értéke tehát a létrehozása során befektetett emberi munkán mérhető le (később *A tőké*-ben ezt „munkaerőnek” nevezi), az érték nagyságát pedig a munkaidő hossza határozza meg.

Stedman Jones véleménye szerint Ricardo az érték kategóriáját csak lokális szinten használja, a gazdasági folyamatok leírására és elemzésére. Marxnál azonban az érték kategóriájának érvényességi köre kitágul, ami-

kor annak megvilágítására használja fel, hogy miért következik szükségszerűen osztályuralom és kizsákmányolás az igazságos csere elképzeléséből és gyakorlatából. Ti. egyfajta kategoriális önalkalmazás kerülő útján keresztül – ha ugyanis egy áru értéke a ráfordított emberi munkaerőn mérhető le, akkor miként mérhető az áru értékével a munkaerő? – állítja fel Marx az értéktöbblet kategóriáját, amely nélkül a kizsákmányolás pusztán morális szinten lenne felfogható, tudományosan azonban semmiképp. Az értéktöbblet Marx szerint azáltal jön létre, hogy az áru formájában értékesített munkaerő az értékesítés folyamatában több értéket állít elő, mint amennyire a saját reprodukálásához szükség van.

Stedman Jones ezek után aprólékos pontossággal rekonstruálja a marxi elméleti felépítmény létrejöttét, különleges figyelmet szentelve az elmélet ábrázolási formáinak: *A tőke* 1857/58-as, még esetlen („clumsy”), cserébe viszont nyitott formájú, publikálatlan nyers változatától (*Grundrisse*), *A politikai gazdaságtan bírálatának* teljességgel félresikerült 1859-es első verzióján át, amelyben írás- és publikációtechnikai kényszerek miatt kellett végzetes rövidítéseket végrehajtani – itt gondolhatunk az alap-felépítmény-sematizmus fatális szuggesztív erejére az említett mű bevezetőjéből –, egészen *A tőke* 1867-es nagy szintézis-törekvéséig,

melyben viszont az ábrázolási mód gondos alaposága elfedte a lényegi tartalmi problémákat.⁸

Társadalomtörténet helyett eszmetörténet

A fenti problémák felfedése és megnevezése során Stedman Jones aztán a teljes eszköztárát beveti, miközben mégis csak az ő ábrázolási formája az, ami a Marxtól való távolságát a maga teljességében nyilvánvalóvá teszi. Hiszen szerinte Marx – bizonyos szempontból már saját korának elérhető tudásával szembemelve – ragaszkodott a maga eleve téves ricardói munkaérték-elméletéhez, hogy ezzel érvényes elméleti alapot teremtsen a munkásmozgalom számára. Míg Stedman Jones jó ötven oldalt szentel a *Tőke* bonyolult keletkezéstörténetének, addig az érték alapkategóriájának elméleti cáfolatát szűk négy oldalon belül maga mögött tudja: a negatív ítélet megsemmisítő erejét épp ez a tömörség biztosítja.

Szerinte – rövidre zárva – Marx nem értette meg (vagy nem akarta megérteni), hogy Ricardo az érték fogalmát csak az elmélet felállításához szükséges kiinduló absztrakcióként használja, melyen aztán el tudja végezni a valóban kifejező finomhangolásokat – tehát a szükséges „kvalifikációkat” az áru „abszolút

értéknagyságának” (a társadalmilag átlagosan számított ráfordított munkaidő) és a „relatív csereértékének” (képesség a más árukra való cserére) viszonyát illetően.

Egy rövid filológiai detektívtróntében – amely azonban mintegy dióhéjban, tömören magába sűriti eszmetörténeti koncepciójának összefoglalását – Stedman Jones tehát felfedezi, hogy miért nem érdekelték Marxtól Ricardo mindent eldöntő „kvalifikációi”: Ricardo főművének, az 1817-es *A politikai gazdaságtan és az adózás alapelveinek* („On the Principles of Political Economy and Taxation”) első recenziós hulláma is alig szentel figyelmet az említett „kvalifikációknak” – az amúgy jelentős érdeklődés közepontjában az állt, ami hamarosan munkaérték-elméletként vonult be a köztudatba. Különösen is J. R. McCulloch 1818-as, az *Edinburgh Review*-ban megjelent, szinte himnikus recenziója hibáztatható a fenti leegyszerűsítésért.

Ricardo – így Stedman Jones – először hízelgőnek érezte műve kedvező fogadtatását, ám komoly diákjai rámutattak a mű hiányosságaira, így később már kifogásolta McCulloch recenziójának pontatlanságait. Mindez azonban következmények nélkül marad. Pontosabban: az említett pontatlanságok fontos – Stedman Jones verziója szerint egyenesen világtörténelmi jelentő-

ségű – következményekkel jártak. Ugyanis nem elég, hogy McCulloch kitartott véleménye mellett, miszerint Ricardo elméletében az áru csereértéke kizárólag („exclusively”) az előállítás során ráfordított munka mennyiségétől függ, ezt az állítást megismételte egy tanulmányában is, mely később az *Alapelvek* első francia fordításának előszavául szolgált. És épp ebben a fordításban olvasta aztán Marx Ricardo művét. Ennek megfelelően tehát nem csoda, hogy McCulloch redukcionista előszavának háttérén olvasva, egyszerűen átvette a ricardói értékelméletéről alkotott hibás megítélését.⁹

Stedman Jones érve természetesen túlmegy az anekdota szintjén. És valóban rámutat a marxi elmélet egy lehetséges olvasatára, melyet maga Marx, és aztán az Engels utáni marxisták újra meg újra követtek, és amely szerint az első fejezet értékforma-elemzése valóban érték-elméletként, tehát pozitív munkaérték-tanként olvasható. Abból a gondolatból, hogy minden érték az emberi munkából fakad és ez a munka minden egyes termék esetében kvantifikálható, nem pusztán a reálszocialista, de a disszidens baloldali-kommunistikus elképzelések is táplálkoztak, melyek a munkaidő-számlák segítségével közvetlenül kívánják megtervezni a társadalmi ter-

melést és megszervezni a kitermelt javak elosztását.¹⁰

A marxista munkaérték-elmélet már korán a polgári, de akár a szociáldemokrata közgazdaságtan és szociológia céltáblájává vált. Történelemszakként Stedman Jones kötelességtudóan idézi a 19. század végén már megjelenő korai kritikus hangokat, libertariánus brit baloldaliként viszont az „analitikus marxizmus” kortárs szerzőit – pl. a „non-bullshit marxizmus” önjelölt képviselőjét, G. A. Cohenst.

Stedman Jones úgy érzi, ezzel magamögött tudhatja a problémát, az egész rendszer legfeljebb történelmi énye számára, pusztán történelmi szempontból szolgálhat még érdekességgel. Ezzel azonban talán túlságosan is rövidre zárja a kérdést. Már a marxi elmélettel összességében szimpatizáló rekonstrukciója során is újra meg újra ironikus távolságot tart a gazdasági problémák marxi filozófiai-elméleti túlartikulálásával szemben. Ám talán ha Stedman Jones kicsit jobban szeretett volna tájékozódni, épp kutatási tárgyának metafizikai szélességeit komolyan véve (a 19. századi elmélet-nacionalizmus szellemében fogalmazva): talán az angol *commonsense*-elmélészeken kívül nem ártott volna néhány német filozófiai véleményvezértől is olvasgatnia. Hiszen Németországban már régóta – legalább fél évszázada – léteznek *A politikai gazdaságtan bírálatának* olyan

heterodox olvasási módjai, melyek újra hangsúlyosan középpontba helyezik a mű *kritikai* tartalmát, és amelyek a *Tőkének* éppen az első fejezetét nem *értékelméletnek*, hanem *értékkritikának* tekintik.

Amiben Stedman Jones téved

Ezek az iskolák – ahogy a marxizmus többi irányának esetében, itt is magától értetődően több iskoláról van szó, melyek egymással is folyamatosan heves vitákban állnak – időközben maguk is historizálódnak: mint például a *Neue Marx Lektüre* (NML) esetében, melyhez olyan Adorno-tanítványok tartoztak, mint mindenekelőtt Alfred Schmidt, illetve később Helmut Reichelt és Hans-Georg Backhaus számítottak meghatározó figuráinak.¹¹ Ehhez jön a teljesen az akadémiai világon kívüli, és az öt évvel ezelőtt – még egy szomorú évforduló – túlságosan is korán meghalt Robert Kurz körüli nürnbergi csoport, a *Krisis* (a szakadások egyike után aztán *Exit!*). Kurz és elvtársai válogatott szövegei nemrég jelentek meg angol fordításban.¹² Az anglofón világból ezen felül Moishe Postone-nal is számolni kell, még akkor is, ha rá száműzetésben élő frankfurtiként is tekinthetünk.

A *Tőke* értékkritikus olvasata – akár az NML, akár a *Krisis* eseté-

ben: szükségszerűen a pad alá esünk a sok szék közt... – abból indul ki, hogy Marxnak nem az volt a fontos, hogy megtalálja azt az alapelvet, amely alapján a kapitalista termelési- és társadalmisítási mód mindig is működött (és amelynek segítségével jobban meg lehetne szervezni a szocialista termelési- és társadalmisítási módot), hanem hogy választ találjon a kérdésre: miért *nem* működik a fennálló társadalmi rend.

Ennek megfelelően Marx az értékforma-elemzése során olyan termelési mód rekonstrukciójára törekszik, amely ugyan a munkaidő egységeinek összehasonlításán és kicserélésén alapul, azonban mégsem tehető pozitív formában meghatározottá, és ezáltal az egyes árucikkekben testet öltve mérhetővé. Az összehasonlítás és a csere sokkal inkább „tudattalanul” megy végbe; egy olyasfajta átlagképzésre kerül sor, melyet a folyamatban résztvevő szereplők egyike sem befolyásol vagy irányít közvetlenül. Ezen a ponton Stedman Jones különösen is lélegzetelállító módon téved, amikor azt állítja, hogy Marxnál (ahogy már Adam Smithnél is) „az áru mint *objektívizált munka* értékét már a csere előtt ismertté kellene tenni”, hogy ezáltal úgy jöhessen létre a csere, ahogy azt Marx (és Smith) leírják.

Az első fejezetben elvégzett fogalmi munka sokkal inkább annak kifejtésére irányul, hogy a cserefolyamat

semmiképpen nem az adott értékek közt fennálló egyensúly aktualizálásának megjelenítése. Ugyanis nincs ilyen egyensúly. Éppen ezért lehetséges – vagy sokkal inkább kötelező érvényű – egy olyan társadalom, mely a termelését az érték segítségével szabályozza, a megállás nélküli, dinamikus növekedés, ám soha nem lehet benne status quo-t bevezetni. Egy ilyesfajta társadalom folyamatosan halmozza az értéket, vagy máskülönben összeomlik. Megint másként (filozófiátlanítva): állandó kríziseket generál.

Az „értéktermelő rendszer” szükségszerűen krízisekhez vezet, ám ezek a krízisek biztosítják a fennmaradását is. Végül azonban – ez minden értékkritika elengedhetetlen ígérete (legalábbis a nürnbergi *értékkritikáé* mindenképpen, az *NML-é* kevésbé) – elérünk az utolsó krízishez. Hogy ez ténylegesen hogyan néz ki – hogy még előttünk áll, vagy már rég benne vagyunk –, ez egyelőre bizonytalan. Az értékkritika kríziselmélet is egyben, ám mint ilyen, különösen empirikus dimenzióinak tekintetében, még mindig messzemenőig be nem váltott ígéretnek tekintendő.

Mindezt persze nem kell *en bloc* elfogadnunk; maguk a marxizmuson belüli viták is hevesen megkérdőjeleznek sok mindent. Így például úgy tűnhet, hogy az értékkritikus

olvasatok túlságosan is szó szerint veszik Marx metaforáját az érték „automatikus szubjektumáról”; ezzel azonban szinte szükségszerű, hogy a marxizmus más, prominens történelmi szubjektumát, ti. az osztályt ábrázolják jelentéktelenként. Viszont azok, akik Stedman Joneshoz hasonlóan az egész vitáról nem vesznek tudomást, megfosztják magukat egy sor további lehetséges és plauzibilis belátástól, amely pl. a kapitalista termelési mód jelenlegi krízisének, illetve e krízis politikai kezelésének karakterére vonatkozik.

Míg Stedman Jones például feltételezi, hogy a marxi „értékelmélet” csak akkor őrizné meg, hát igen, az értékét, ha sikerülne törés és ellentmondás nélkül rekonstruálnia a híres-hírhedt „érték–ár transzformációt” (az egyes árucikkeknek tulajdonított csereérték átalakítását tényleges előállítási és piaci árákká), Kurz utolsó könyvében, mely a *Geld ohne Wert* (Érték nélküli pénz) címet kapta – és melynek már az alcíme is felülmúlhatatlan skolasztikus szépségről árulkodik: *Grundrisse zu einer Transformation der Kritik der politischen Ökonomie* (A politikai gazdaságtan kritikájának átalakítási vázlatai) –, megmutatja, hogyan válik el egymástól történelmileg szükségszerűen a két sík: az érték és érték-többlet társadalmi előállítása, illetve az érték-többlet realizációja az árakban és az egyedi profitban, és éppen

ezáltal válnak megpillanthatóvá a „kapitalizmus belső korlátai”.¹³ Ráadásul a „finanszírozás” vagy a hitel leválasztása a reálgazdaságról, amelyeket az elmúlt tíz évben gyakran vizsgáltak és még gyakrabban minősítettek botrányosnak, s ehhez hasonló jelenségek is más, tanulságos módon válnak ezáltal megmagyarázhatóvá.¹⁴

A 19. század „el”-gondolása

Most élhetnénk az ellenvetéssel, hogy mindezeknek – a marxizmus csip-csup ügyei, nemde? – semmi keresnivalójuk egy történelmi életrajzban. Ennek azonban még maga Stedman Jones is ellentmondana, hiszen mégiscsak elég nagy terjedelemben elemzi és cáfolja a marxi elméletet. És munkásságának társadalomtörténeti kezdetei óta a jelenből kiindulva és a jelen számára írt történelmet. Ám épp itt fedezhető fel Marx-életrajzának valódi gyengéje. Az előszóban Stedman Jones azt a célt jelöli ki magának, hogy Marxból kiindulva végrehajtsa „a 19. század újragondolását” [rethinking of the 19th century]. Ezt a kijelentést, amely a maga ködösségében talán kevesebbet állít a valóságnál, a könyv aztán nem igazolja vissza; ám 2013 óta már úgyszólván van olyan életrajz – Jonathan Sperber *Karl Marx: A Nineteenth-*

Century Life című könyve –, amely Marxot szigorúan historiográfiai megközelítésben helyezi vissza korának kontextusába.¹⁵

Immanuel Wallerstein már rég, konkrétan az 1980-as évek végén, egy továbbmutató elméleti projektet hirdetett meg: „a 19. század elnem-gondolását” (*unthinking of the 19th century*). Ezzel szemben a Stedman Jones-féle „újrágondolás” már pusztán azért is alulmarad, mert Wallerstein magát a történelmet író szubjektumot is döntő módon hozza játékba.¹⁶ Wallerstein rekonstruálja a 19. századtól a mai napig minden társadalomtudomány alapaxiómáit, melyeket a marxizmus éppen hogy erősített – ahelyett, hogy kritizált volna: ez pedig a történelem mint fejlődés elképzelése; a fejlődés mint „az egyszerűtől a komplexig tartó” (*from the simple to the complex*) (luhmanni nyelven: „a komplexitás növelése”) természetes folyamat definíciója; végül pedig a (kvázitermészet-)tudományos igény. Wallerstein kijelenti, hogy a 20. század végére történelmi zsákutcába vezettek bennünket ezek az alapaxiómák. Amennyiben pedig a társadalomtudomány nem a probléma, hanem a megoldás része akar lenni, úgy „el» kell gondolnia” az alapaxiómáit: gondolati szinten le kell építenie őket, hogy a helyükön valós alternatív modelleket épít-

hessen fel, melyek a régieknek nem pusztá ismétlései.

A marxizmus pedig tökéletes tárgya lenne egy ilyen „el»-gondolási projektnek – állítja a marxista Wallerstein –, ugyanis a marxizmus a maga modernista fejlődésbe vetett hitével és a tudományosság iránt támasztott igényével a gyökeréig menően reprezentálja a 19. századot, ám ezzel együtt, éppen azért, mert a kezdet kezdetétől ellentudomány volt vagy akart lenni: nem egyszerűen a *jobb* politikai gazdaságtant képviselte, hanem a politikai gazdaságtan *kritikáját* is. Aki pedig ebben az értelemben foglalkozik a 19. századdal, annak nem szabad pusztán vizsgálódásának tárgyát visszahelyezni annak történelmi környezetébe; hanem inkább azt kell megvizsgálnia, hogy miként változtatja meg a tárgy, a környezet és a 19. század történelme még a mi saját megértésünket is, valamint hogy hol fedezhetőek fel a 19. században olyan alternatív tartalmak, melyek másképp is elgondolhatóvá teszik mindazt, amit mi történelemnek nevezünk.¹⁷

Az adekvát történelmi kutatásnak tehát folyamatosan arra is rá kellene mutatnia, hogy egy olyan gondolkodó, mint pl. Marx, miért nem lehet pusztán a saját kora gyermeke – ebben Stedman Jones vállalkozása ki is merül –, hanem kora identitásához képest mindig elmaradott (ez Sperber megközelítése: Marx, a nosztal-

gikus), vagy éppen hogy meghaladja a korát, ahogy a marxisták szeretnek rá tekinteni. Egy olyasfajta restaurálási kísérlet, mely az autentikus Marx-képet minden későbbi rétegtől meg akarja tisztítani, ebben az esetben minden bizonytalanságra vezet. Az előttünk álló Marx-ünnepségek kizárólag akkor mutathatnak túl a

folklóron és a bronzba öntött személyi kultuszon, ha vállalják a feladatot: Marx történeti megragadását éppen azáltal, hogy anakronisztikus kérdéseket teszünk fel neki.¹⁸ Én a magam részéről izgatottan várom!

FORDÍTOTTA
VEREBICS ÉVA PETRA

JEGYZETEK

1. Karl Marx: *A tőke*, Szikra, Budapest, 1955, 44. (A ford.)
2. Gareth Stedman Jones, *Karl Marx. Greatness and Illusion*, London, Penguin, 2016.
3. Ld. Peter Schöttler meglehetősen informatív bevezetőjét az alábbi műhöz: Gareth Stedman Jones, *Klassen, Politik, Sprache. Für eine theorieorientierte Sozialgeschichte*, Münster, Westfälisches Dampfboot, 1988.
4. Gareth Stedman Jones, *Outcast London. A Study in the Relationship Between Classes in Victorian Society [1971]*, London, Verso, 2013.
5. Gareth Stedman Jones, *Languages of Class. Studies in English Working Class History 1832–1982*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983.
6. Asa Briggs, *The Language of „Class” in Early 19th Century England*. In A. Briggset al. (szerk.), *Essays in Labour History*, London, Macmillan, 1960. Stedman Jones művét itt olyan kortárs társadalomtörténeti kísértekkel kellene összevetni, mint Jacques Rancière-é vagy a radikális német irányt képviselő Ahlrich Meyeré. Vö. Mischa Suter, *Ein Stachel in der Seite der Sozialgeschichte: Jacques Rancière und die Zeitschrift »Les Révoltes logiques«*. In: *Sozial. Geschichte Online* 5 (2011), valamint Patrick Eiden-Offe, *Nach der gestohlenen Zeit*. In: *Jungle World*, Nr. 46, kulturális melléklet 2013. nov. 14.
7. Gareth Stedman Jones, *Das kommunistische Manifest von Karl Marx und Friedrich Engels. Einführung, Text, Kommentar*, München, Beck, 2012.
8. Stedman Jones anamnézise a marxizmus keletkezéstörténetéről mindennel együtt nem újdonság: a csak a hagyományban fennmaradt *Grundrisse* vizsgálata után Roman Rodolsky 1968-as monumentális tanulmányában – *Zur Entstehungsgeschichte des Marxschen »Kapital«* – már korán felfedezte és a diákmozgalom számára hasznossá is tette mindezt. A sokáig elérhetetlen mű 2017 őszén jelenik meg újra a Ça ira Kiadó gondozásában. Toni Negri, Rodolskyhoz kapcsolódva, és Althusser meghívására, *Marx oltre Marx* című, 1977/78-as párizsi előadássorozatában hasonlóképpen vázolja fel az eszme-

- történeti hátteret. Természetesen már jóval mindezek előtt megkezdődött *A tőke* előtörténetének feldolgozása Keleten. Ahol az 1968-as politikai enyhülés időszaka egy tudománytörténetileg reflektált Marx-filológiai reneszánszsal kapcsolódott össze. Ld. E. W. Iljenkow, *Die Dialektik des Abstrakten und Konkreten im »Kapital« und Witali Wygodski, Die Geschichte einer großen Entdeckung. Wie »Das Kapital« entstand* (Szovjetunió, 1967, ill. 1968); Jindřich Zelený, *Die Wissenschaftslogik bei Marx und »Das Kapital«* (Csehszlovákia, 1968) és Walter Tuchscherer, *Bevor »Das Kapital« entstand. Die Entstehung der ökonomischen Theorie von Karl Marx* (NDK, 1968).
9. Hasonló fordítási rémtörténeteket lehet találni Adam Smith marxi recepciótörténetében is. Pusztán az *Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* fiziokraták által inspirált francia fordítása alapján – melyet Marx olvasott – juthatott Marx eszébe, hogy mindenütt, ahol Smith az eredetiben „ranks of society”-t ír, „classes sociales”-t olvasson.
 10. Vö. Dietmar Dath, *Klassenkampf im Dunkeln. Zehn zeitgemäße sozialistische Übungen*, Hamburg, konkret, 2014.
 11. Vö. Ingo Elbe, *Marx im Westen. Die neue Marx-Lektüre in der Bundesrepublik seit 1965*, Berlin, Akademie, 2008.
 12. Neil Larsen – Mathias Nilgeset al. (szerk.), *Marxism and the Critique of Value*, Chicago, MCM' Publishing, 2014. Ehhez bevezetesként szolgál az alábbi recenzió: Frank Engster, *Krisis, what's krisis?* In: *Radical Philosophy*, Nr. 195, Jan. – Feb. 2016. Frank Engster monográfiája pedig – *Das Geld als Maß, Mittel und Methode. Das Rechnen mit der Identität der Zeit*, Berlin, Neofelis, 2014 – autentikus és teljesen önálló munka, mely harmadik generációs képviselőként az NML továbbélésének tekinthető.
 13. Robert Kurz, *Geld ohne Wert. Grundrisse zu einer Transformation der Kritik der politischen Ökonomie*, Berlin, Horlemann, 2012.
 14. Ha ezen a ponton jobban elmélyedünk a marxista szamizdatban (a valóban létező katedra-marxizmus, amely az 1970-es és 80-as évek Nyugat-Németországában dívott, szerencsére időközben teljesen eltűnt a színről), akkor újra lehet beszélni értékkritikus kríziselméletről és osztályanalízisről – így például a New York-i freestyle-marxista Sander esetében (*Eine Krise des Werts*) vagy az osztályok nélküli társadalom berlini propagálójánál (*Thesen zur Krise*). Mindkettő alább: *Kosmoprolet*, Nr. 2, September 2009 (www.kosmoprolet.org/kosmoprolet-2).
 15. Jonathan Sperber, *Karl Marx: A Nineteenth-Century Life*, Liveright, 2013; németül *Karl Marx, Sein Leben und sein Jahrhundert*, ford. Thomas Atzert, München, C. H. Beck, 2013. Én személy szerint Sperber után – aki mellelleg a 19. századi német radikalizmus egyik legnagyobb ismerője – semmi szükségét nem éreztem egy újabb életrajznak.
 16. Immanuel Wallerstein, *Should We Unthink 19th Century Social Science?* In *International Social Science Journal*, Nr. 18, November 1988.

17. Egy ilyen jellegű vállalkozás első nekifutását a wallersteini „unthinking” alapján ld.: Marcus Twellmann, Mündliche Rede: auch ein Medium der Bürokratie. In: *Archiv für Mediengeschichte. Medien der Bürokratie*. Paderborn, Fink 2016.

18. Vgl. Jacques Rancière, *Der Begriff des Anachronismus und die Wahrheit des Historikers*. In: Eva Kernbauer (Hrsg.), *Kunstgeschichtlichkeit. Historizität und Anachronie in der Gegenwartskunst*, Paderborn, Fink, 2015.

© Fortepan, Hámori Gyula

VIDÍTÓ KEDVEZMÉNYEK!

Ne búsuljon tovább!

A Magyar Narancs-olvasókártyával akár több ezer forintot is spórolhat kedvenc helyein.

Rendelje meg most **11 288 forint kedvezménnyel*** mindössze 19 860 forintért a Magyar Narancsot, és legyen Ön a legtöbb helyen **20 százalék kedvezményre** jogosító „Olvasókártya”!

Már csak ezért is érdemes egy évre előfizetni!

Az áruspéldányhoz képest.

Az előfizetés lejártáig 20% kedvezményt nyújt:

Bethlen Téri Színház • Cirko-Gejzír • Fonó
Budai Zeneház • Irók Boltja • Jurányi
Produkciós Közösségi Inkubátorház • Katona
József Színház és Kamra • Ludwig Múzeum
• Nemzeti Táncszínház • Örkény Színház •
Petőfi Irodalmi Múzeum • Széké Színház •
Trafó • Zsolnay Örökségkezelő (Pécs)

10% kedvezményt nyújt:

Tranzit Art Café

7% kedvezményt nyújt:

Líra Könyvesboltok

magyarnarancs.hu/elofizetes

MAGYAR NARANCs

AJÁNDÉKOZZON ÉLET ÉS IRODALMAT!

Lepje meg családtagjait, barátait, üzletfeleit
Élet és Irodalom-előfizetéssel!

Rendelje meg igényes grafikai kivitelű ajándék-
utalványunkat, s adja át annak, akit tartalmas
és maradandó ajándékkal kíván megtisztelni.

Hónapokon át mindig Önre emlékezteti majd őt
a hetenként érkező *Élet és Irodalom*.

Az ajándékutalvány
megrendelhető,
illetve megvásárolható
a szerkesztőségben:

1089 Budapest,
Rezső tér 15.,
tel.: 210-5149,
210-5159,
fax: 303-9241,
e-mail:
lapterjesztes@es.hu,
es@es.hu

Az előfizetés díja: negyedévre
6300 Ft, fél évre **10 800 Ft**,
egy évre pedig **19 860 Ft**

ÉLET ÉS IRODALOM
IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

